

Romové, etnicita a radikální konstruktivismus

Viktor Elšík

Radikální konstruktivismus

- ✓ Proti etnicitě a romské etnicitě zvlášť
 - etnicita je pojem s nulovou (příp. problematickou) teoretickou hodnotou (Hirt 2004a, 2004b)
 - „považování národnosti (příp. etnicity) za univerzální princip společenské organizace [je] projevem výrazně etnocentrického uvažování“ (Jakoubek 2003: 29)
 - „V souboru kolektivních identit obyvatel romských osad národnost či etnicita chybí a navíc uvedené kategorie [příslušnost ke komplexní rodině, lokalita, rituální čistota] jejich ustavení vylučují“ (Jakoubek 2003: 30)
 - „V ČR je cca 11 000 lidí, kteří rezignovali na své někdejší zakotvení a osvojili si majoritní koncept skupinové identifikace. Zbytek osob, jež jsou považovány za Romy, se k romské národnosti pravděpodobně nepřihlásil právě proto, že se jedná o participanty „tradičních“ – konceptem národa zatím ne příliš kontaminovaných – kultur romských populací.“ (Hirt & Jakoubek 2003: 61, pozn. 5)
- ✓ Proti nacionalismu a romskému nacionalismu zvlášť
 - romský národ je konstrukt vytvořený tzv. etnokraty a etnosofy, kteří při jeho prosazování získávají symbolický a nejen symbolický kapitál (Hirt 2004a: 88)
 - tento konstrukt není vlastní jeho objektové skupině, nositelům kultury [romských osad], která „možnost *národnostně* definovaného společenství *ex definitione neumožňuje*“ (Jakoubek 2003: 30, původní kurzíva)
 - tento konstrukt je založen na historické manipulaci a nacionální mytologii (Hirt & Jakoubek 2003)
 - romský nacionální projekt je v rozporu se současnou denacionalizací akademického diskurzu (Hirt & Jakoubek 2003: 59)
 - komunitarianistický důraz tohoto projektu je nevhodným až nebezpečným východiskem pro státní politiku vůči jeho adresátům (Hirt 2004a)
- ✓ Proti „romistice“
 - „romisté jsou nejvýznamnějšími konstruktéry romského národa u nás a často si pletou vědu s národní agitací“ (Hirt & Jakoubek 2003: 66)
 - „Analogickou výchozí pozici jako potenciální romská politická reprezentace sdílí i většina exponentů tzv. romistických studií“ (Hirt & Jakoubek 2003: 61)
 - [implicitně:] „úsilí o národní emancipaci obyvatel romských osad je jedním z největších asimilačních triků, které byly [...] na toto společenství uplatněny“ (Jakoubek 2003: 30)
 - [o používání pojmů jako je „antropologický typ“]: „Jedná se o označení *nevědecká* a jejich užívání [v romistické literatuře] je trestuhodným anachronizmem, který má a měl by být vymýcen, neboť, kromě jiného, podporuje, protože uchovává, rasové teorie a tím i rasismus samotný.“ (Jakoubek 2003: 12, původní kurzíva)

Vybraná bibliografie českých radikálních konstruktivistů

Hirt, Tomáš & Marek Jakoubek. 2003. Konstruktivistická analýza romské nacionální mýtotvorby. In: Jakoubek, Marek & Ondřej Poduška (eds.) *Romské osady v kulturologické perspektivě*. Brno: Nakladatelství Doplněk. 57-68.

Hirt, Tomáš. 2004a. Romská etnická komunita jako politický projekt: kritická reflexe. In: Jakoubek, Marek & Tomáš Hirt (eds.) *Romové: kulturologické etudy (etnopolitika, přibuzenství a sociální organizace)*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. 72-91.

Hirt, Tomáš. 2004b. *Etnicita, etnikum*. <http://www.varianty.cz/default.asp?pa=slovnicek> (dnes pozměněno)

Jakoubek, Marek. 2003. Romské osady – enklávy tradiční společnosti. In: Jakoubek, Marek & Ondřej Poduška (eds.) *Romské osady v kulturologické perspektivě*. Brno: Nakladatelství Doplněk. 9-30.

Jakoubek, Marek. 2004. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu. Tractatus culturo(mo)logicus*. Praha: Socioklub.

Definice ethnicity

Etnicita je přetrvávajícím a systematickým sdělováním kulturních rozdílů mezi lidskými skupinami, které se považují za odlišné; aktivuje se tehdy, stávají-li se kulturní rozdíly relevantní v sociální interakci. (Eriksen 2002: 58, parafráze)

etnicita není „přirozená“	→	romství není „přirozené“
etnicita není substanciální	→	romství není substanciální
etnicita je kontextuální	→	romství je kontextuální

Etnicita není „přirozená“

- ✓ Etnicita NENÍ BIOLOGICKÁ
 - etnicita není vrozená, neexistuje „gen romství“, romská krev apod.
 - fenotyp (fyziognomie, „antropologický typ“, „rasa“, barva pleti, vzhled apod.) není nutnou ani postačující podmínkou romství
- ✓ Etnicita je KULTURNÍ KONSTRUKT
 - je kulturně reprodukována (s poměrně velkou trvanlivostí)
 - fenotyp *existuje* jako kulturní konstrukt, má sociální relevanci
 - etnická příslušnost je PŘIPSANÝM STATUSEM, ale není neměnná
 - existují (ovšem nikoli neomezené) možnosti individuální i skupinové volby

Etnicita není substanciální

- ✓ Etnicita je RELAČNÍ
 - etnicita existuje mezi lidskými skupinami, nikoli uvnitř nich
 - etnicita je VZTAH, nikoli substance, esence nebo vlastnost
 - etnicita nemůže existovat ve zcela monoetnickém prostředí
 - etnicita je podmíněna KONTAKTEM mezi skupinami
- ✓ DICHOTOMIZACE („my a oni“) vs. KOMPLEMENTARIZACE („my a vy“)
 - vzájemné vymezování skupin v kontaktu vs. vzájemné uznání odlišností
 - konkurence a konflikt (např. negativní stereotypy o „nich“) vs. interakce a sdílený interetnický diskurz (např. dělba práce a vzájemná ekonomická závislost)
- ✓ KRITÉRIA etnicity v nativní ideologii
 - metafora krve: metaforicky rozšířené biologické příbuzenství, sdílený původ, vzhled
 - kulturní „substance“ a kompetence: způsob života a subsistence, „zvyky“, náboženství
 - jazyk/nářečí a komunikační vzorce
- ✓ Etnicita ≠ KULTURA
 - vztah mezi etnickými a kulturními rozdíly není 1:1: různé etnické skupiny mohou sdílet tutéž kulturní „substanci“, jedna etnická skupina nemusí sdílet tutéž kulturní „substanci“
 - etnicita existuje jen mezi skupinami, kultura může existovat uvnitř skupin
 - kultura může konvergovat a etnické rozdělení zůstat
 - etnicita se netýká objektivně přítomných kulturních rozdílů, ale SOCIÁLNĚ RELEVANTNÍCH kulturních rozdílů
 - ty jsou užity jako tzv. BOUNDARY MARKERS „delimitační příznaky“ (Barth 1979)
 - v různých interetnických situacích dochází k výběru různých delimitačních příznaků
 - tento výběr je subjektivní (z hlediska skupin v kontaktu), nemusí být založen na objektivních kritériích

Etnicita je kontextuální

- ✓ Etnicita NENÍ EXKLUZIVNÍ
 - jedinec i skupina mohou mít VÍC etnických afiliací
 - kategorie etnického „my“ se může měnit podle situace (např. v globálnějším kontextu, třeba v zahraničí)
 - tzv. SEGMENTÁRNÍ IDENTITA
 - jen některé z kolektivních identit jsou etnické
 - a) koncentrická: např. Brňák < Moravan < Čech < Evropan
 - b) jiná: např. Rom(ka), žena, slepá, středoškolačka

- ✓ ETNICKÉ ANOMÁLIE
 - jedinci nebo skupiny nesnadno podléhající etnické kategorizaci v kulturních konstrukcích etnických skupin v kontaktu (např. Židé u Romů)
 - může být stigmatizující („ani pořádný A, ani pořádný B“)
 - může být výhodné („jak A, tak B“)

- ✓ Etnicita NENÍ UNIVERZÁLNÍ
 - v někt. (interetnických a zvl. intraetnických) situacích nemusí být etnicita sociálně relevantní, tj. nezáleží na ní, situačně přestává „existovat“
 - etnicita může být různě slabá nebo silná, podle komunikační situace či vývoje
 - může etnicita dlouhodobě neexistovat (vzniknout, zaniknout)?
 - ETNICKÁ INDIFERENCE: je etnicita (jako nacionalismus) vázána na modernitu?

- AMBIVALENCE u romské etnicity
 - „matriční“/hegemonní etnicita, např. Rom i Čech
 - SUBETNICITA (koncentrická etnická identita), např. Selice *Ťúkoši* (fajta; neetnická identita) < (*rendešno*) Rom (= Neolach v lokálním kontextu) < *ungriko Rom* (ve středoevropském kontextu) < Rom (= obecně)
 - divergentní etnicita, např. *Sinti*, *Gitanos* (indikátor: etnonymum)

- IMAGINED COMMUNITY „představovaná komunita“
 - různé skupiny Romů mohou nejširší skupinu „my“ konstruovat (představovat si) jinak
 - empirické otázky:
 - Je každý, kdo není Gadžo, Romem jako já, členem stejné skupiny jako já?
 - Je konstrukce Negadžů jakožto Romů pre-nacionální?

- ✓ Interetnické vztahy jsou INTERAKTIVNÍ, VYJEDNÁVATELNÉ A MANIPULOVATELNÉ
 - etnicita, zvl. prestižní, může být překomunikována (*overcommunicated*)
 - etnicita, zvl. stigmatizovaná, může být nedokomunikována (*undercommunicated*)
 - etnicita může být vkládána zvnějšku (imponována), pak buď přijata, nebo odmítnuta (např. *Kanáloša*, *Egyptáni*)
 - etnicita může být MANIPULOVÁNA svými nositeli, situačně nebo dlouhodobě
 - není však manipulovatelná libovolně (např. omezení daná znalostí jazyka, kulturní kompetencí, vzhledem)

Typologie etnické „inkorporace“

- ✓ Stupeň etnické „inkorporace“
 - = míra organizovanosti na etnickém základě
 - evoluční čtení (Handelman 1977): určitý typ etnicity logicky předpokládá typ předchozí a historicky z něho vychází; synchronně-kontextuální čtení (Eriksen 2002): jednotlivé typy etnicity jsou situačně vázanými aspekty interetnických procesů

✓ Handelman (1977)

1. ETNICKÁ KATEGORIE: kategoriální etnická IDENTITA; má minimální organizační funkci, zanedbatelnou sociální relevanci mimo domácnost a příbuzenství; projevuje se ve zvnitřnění a užívání standardizovaných KONTRASTIVNÍCH kategorií (etnonymie, interetnická interakce: např. endogamie, stereotypie, komunikační vzorce); legitimizuje etnické HRANICE a posiluje vnitroskupinovou soudržnost
2. ETNICKÁ SÍŤ: interakční a organizační PROPOJOVÁNÍ členů etnické kategorie (např. při hledání práce nebo partnerů) právě na základě této kategorie, bez nutné přítomnosti individuálních (např. příbuzenských) vazeb; síťové propojování nevyžaduje centralizaci
3. ETNICKÁ ASOCIACE: předpokládá vědomí SPOLEČNÝCH ZÁJMŮ členů etnické kategorie a vytváření organizací k jejich vyjádření; korporativní (kolektivní) organizace na etnickém základě
4. ETNICKÁ KOMUNITA: sdílená TERITORIÁLNÍ základna (ale TRANSNACIONALISMUS)

➤ Etnická „inkorporace“ u Romů

- etnická KATEGORIE: obecně přítomna (např. kontrastivní kategorie *Rom* vs. *Gadžo*, rozvinutá stereotypie)
- etnická SÍŤ: aktivována jen v určitých, nikoli každodenních, kontextech (např. solidarita)
- etnická ASOCIACE: rozvíjí se v období modernity, nezasahuje velkou část Romů (příslušníků etnické kategorie Rom)
- etnická KOMUNITA: ne, ale v současnosti nacionální procesy v intencích transnacionalismu

➤ Etnická kategorie a radikální konstruktivisté

- radikální konstruktivisté provádějí interpretační posun
- v obecné rovině zdůrazňují momenty vnější (impozice a inter-kategoriální interakce) na úkor momentů vnitřních (kontinuita a intra-kategoriální interakce)

„The ethnic category is constituted by the fact that contrastive categories are used to identify members and outsiders [...] In a system of interaction where corporate ethnic groups do not exist, but where ethnic categorisation is used, ethnicity may still be highly important as a guiding principle for interaction.“ (Eriksen 2003: 41)

„[etnická kategorie je] typ, který referuje k populaci, jež je askribována kontrastním etnickým termínem, přičemž dané označení si většina členů uvědomuje a akceptuje jej. V rámci takto identifikované kolektivity se nicméně nevyskytují sociální vztahy založené na etnickém principu, třebaže příslušnost etnické kategorii může sehrávat roli při interakci označených s neoznačenými.“ (Hirt 2004: 75; s odkazem na Eriksena)

- v této souvislosti dezinterpretují romskou ETNONYMIÍ
- Hirt (2004a): Jeho výklad implikuje, že romské substantivum *rom* není etnonymem, resp. že se jím stává teprve v současném procesu konstrukce etnické skupiny, konkrétně od svého schválení prvním Mezinárodním romským kongresem v roce 1971. Významem tohoto substantiva je podle Hirta „člověk“, resp. „muž“ či „manžel“ (s. 80), a jde tedy o apelativum (jméno obecné), nikoli o etnonymum. Podobně je apelativem i substantivum *gadžo*, jehož původním významem je „sedlák“ (s. 87). Hirt zdůrazňuje, že ve funkci etnonyma bylo apelativum *rom* „člověk, muž, manžel“ exponenty romské etnické ideologie IMPONOVÁNO na členy výrazně odlišných skupin, jejichž hlavním společným znakem je to, že jsou z vnějšku označovány „pejorativem „Cikáni“ a jeho jinojazyčnými ekvivalenty“ (s. 80). „[E]tnická kategorie „Rom“ je fabrikovaná jako homologická s kategorií „Cikán““ (s. 90, moje kurzíva). Podobně je dílem etnokratů i etnonymní funkce apelativa *gadžo* „sedlák“, tj. jeho užívání při referenci k neromské populaci (s. 87).

Kritika „tradičního“ přístupu

- směšuje BIOLOGICKÉ a KULTURNÍ kategorie
- dává přílišný důraz na TRADIČNÍ a SYMBOLICKÉ aspekty kultury
- nemá dostatečný teoretický odstup od NACIONÁLNÍHO DISKURZU
nejde o to, že by člověk nemohl být zároveň romistou a aktivistou romského nacionalismu; jde o to, že v jeho romistickém diskurzu musí být předpoklady jeho nacionálního diskurzu reflektovány a analyzovány

Kritika „radikálního“ přístupu

- nedostatečně rozlišuje ENDOGENNÍ a EXOGENNÍ konstrukce etnicity; nedoceňuje konstrukce tvořené a replikované řadovými nositeli etnicity
- v souvislosti s tím ne vždy dostatečně rozlišuje mezi etnicitou a nacionalismem
- nepřipouští možnost PRE-MODERNÍ etnicity
- opomíjí jasné projevy romské KATEGORIÁLNÍ etnicity (etnické kategorie)
- opomíjí KONTEXTUÁLNÍ charakter etnicity a míry etnické „inkorporace“ a tím i situačně podmíněné projevy etnické organizace (síťového a nově i asociačního typu)
- ideologicky odmítá nacionální TRANSFORMACI romské etnicity
- není založen na empirických případových studiích o romské etnicitě

Za romistiku „v třetím smyslu“

- ✓ (1) romistika jako INSTITUCE
- ✓ (2) romistika jako PARADIGMA
- ✓ (3) romistika jako INTERDISCIPLINÁRNÍ OBOR POZNÁNÍ

- ✓ Romistika „v třetím smyslu“
 - nemůže být ze své podstaty vymezena METODOU; metodou jsou vymezeny přístupy jednotlivých disciplin (např. lingvistika, antropologie, historie), které svými tematicky relevantními texty romistiku konstituují
 - romistou „v třetím smyslu“ je každý, kdo v teoretickém diskurzu operuje s pojmy jako *Rom*, *romská kultura*, *romský jazyk*, *romská osada*, ať už jejich relevanci předpokládá a potvrzuje, nebo se pokouší je relativizovat či dekonstruovat

- ✓ Naši radikální konstruktivisté jsou romisty „v třetím smyslu“
 - POUČME se z jejich textů a kritizujme věcnou ARGUMENTACÍ

Základní antropologická literatura k etnicitě

- Barth, Fredrik (ed.) 1969. *Ethnic groups and boundaries: the social organisation of culture difference*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2002. *Ethnicity and nationalism: anthropological perspectives*. Second edition. London: Pluto Press.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Handelman, Don. 1977. The organization of ethnicity. *Ethnic Groups* 1, 187-200.
- Hutchinson, John & Anthony D. Smith (eds.) 1996. *Ethnicity*. Oxford & New York: Oxford University Press.